

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ СОЦІОЛОГІЇ

УДК 316.012: 303.01

DOI: 10.26565/2227-6521-2021-47-01

ПУТІН І ХАОС (як у Кремлі трактують теорію хаосу)

Рущенко Ігор Петрович – доктор соціологічних наук, професор, професор кафедри прикладної соціології та соціальних комунікацій соціологічного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, майдан Свободи, 4, Харків, 61022, Україна, e-mail: iprushenko@gmail.com, ORCID <https://orcid.org/0000-0001-7602-244X>

Зубар Наталія Володимирівна – Голова правління Інформаційного центру «Майдан Моніторинг», вул. Чернишевська, 27, Харків, 61002, Україна e-mail: pani@maidan.org.ua, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1830-6732>

У статті розглядається теорія хаосу як науковий концепт, який розроблявся для пояснення нелінійної динаміки в об'єктах складної природи і вирішення прикладних завдань у техніці, метеорології, економіці, будівництві тощо. Підкреслюється, що застосування цієї теорії у соціології дає позитивні результати у випадку великих соціальних систем, бо, по-перше, в межах соціального управління відкриває дискурс щодо моделей подолання «прокляття складності», по-друге, пояснює процеси соціальних трансформацій, які включають момент критичної складності. Зазначається, що, як засвідчило дослідження, в сучасній Росії отримала розвиток псевдонаукова теорія «керованого хаосу», яка використовується для цілей ведення гібридної війни. Акцентується увага на тому, що ця псевдонаукова теорія, яка помилково приписується американцям, фактично легітимізує підривною діяльність проти країн, де Російська Федерація проводить або планує військові операції. Підкреслюється, що Путін добре поінформований про тактику «керованого хаосу». Зазначається, що здійснений авторами публікації контент-аналіз публічних наративів російського президента виявив близько 50 згадувань терміну «хаос» у трьох аспектах: 1) як важкий спадок 90-х рр. минулого століття, який війн нібито зміло подолати; 2) для характеристики різних країн та регіонів світу, де винуватцями хаосу нібито є американці; 3) для концептуалізації хаосу як світового феномену й зброї гібридної війни. Висвітлюються результати аналізу російських джерел, які засвідчують, що під тактикою «керованого хаосу» розуміється політика всебічного втручання у внутрішні справи суверенних держав, проведення підривних операцій, економічний й дипломатичний тиск, втручання у виборчий процес, політична корупція, інформаційні інтервенції, формування п'ятої колони та усілякі інші заходи руйнівного характеру. Доводиться, що, починаючи з 2014 року, тобто з подій так званої «русської весни» в Україні, операції «керованого хаосу» розгорнулися в трьох напрямках: 1) хаотизація масової свідомості, 2) перешкодження діяльності державних інституцій, 3) організація вуличних протестів й масових заворушень. Формулюється висновок про те, що хаос великих систем є необхідним та питомим елементом соціальної динаміки та соціальних змін; що ж стосується характеру трансформації, то він залежить від вибору моделі існування системи у найближчій перспективі.

Ключові слова: велика (складна) система, теорія хаосу, концепція «керованого хаосу», гібридна війна, критична складність.

PUTIN AND CHAOS (How Chaos Theory is Interpreted in the Kremlin)

Rushchenko Ihor – Doctor of Sociological Science (Sociology), Full professor, Professor of the Department of Applied Sociology and Social Communication, V. N. Karazin Kharkiv National University, 4 Svobody Sq., Kharkiv 61022, Ukraine, e-mail: iprushenko@gmail.com, ORCID ID <https://orcid.org/0000-0001-7602-244X>

Zubar Nataliya – Chair of Maidan Monitoring Information Center, 27, Chernyshevskogo St., Kharkiv, 61002, Ukraine, e-mail: pani@maidan.org.ua, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1830-6732>

The article considers chaos theory as a scientific concept that was developed to explain nonlinear dynamics in objects of a complex nature and to solve applied problems in engineering, meteorology, economics, construction, etc. Application of chaos theory in sociology provides for good outcomes in big social systems. In the context of social management, it opens the discourse of models that overcome “the curse of complexity”. It explains the social transformations processes that include the critical complexity.

The research reveals that in modern Russia the pseudoscientific concept of "managed chaos" is developed and is being used to wage the hybrid war. Russians are erroneously attribute to the USA strategists and in fact legitimizes subversive activities against countries where the Russian Federation conducts or plans to start military operations. V. Putin is well informed about the "managed chaos" tactics; content-analysis of his public narratives detected at least 50 mentions of the term "chaos" in the following contexts: 1) as a as a difficult legacy of the 90's, which he skillfully overcame; 2) to characterize different countries and regions of the world, where the culprits of chaos are allegedly created the the USA; 3) conceptualization of chaos as a global phenomenon and a weapon of hybrid warfare. The analysis of Russian sources shows that the "managed chaos" tactic is understood as a politics of deep invasion in the internal affairs of the sovereign states, subversive operations, economic and diplomatic pressure, interference in the electoral process, political corruption, information interventions, the formation of the fifth column and any kinds of destructive measures. From the experience of the 2014 events of the so-called "Russian Spring" in Ukraine, operations of "managed chaos" unfolded in three directions: 1) chaos of the mass consciousness, 2) obstruction of state institutions, 3) organization of street protests and riots. The conclusion is formulated that the chaos of large systems is a necessary and specific element of social dynamics and social changes; as for the nature of the transformation, it depends on the choice of the model of the system's existence in the near future.

Keywords: large-scale complex system, chaos theory, "managed chaos" concept, hybrid war, critical complexity.

Вступ

Концепт хаосу в останні два десятиліття став мейнстрімом російської суспільно-політичної думки й тактики ведення гібридних війн, сам президент РФ очолює цей доволі зловісний інтелектуальний рух. Португальський політик і європейський міністр (2013-2015) Бруно Масаєс пише: *«Путін неодноразово говорив про хаос і, здається, вважає себе породженням хаосу, який охопив Росію після розпаду Радянського Союзу три десятиліття тому»* [1]. Актуальність теми «Путін і хаос» зумовлена також тим фактом, що російські адепти концепції гібридної війни активно використовують певні наукові теорії, перетворюючи їх на псевдонаукові платформи для руйнівного втручання у внутрішні справи країн, маркованих як об'єкти агресії. Теорія хаосу, що кілька десятиліть розвивалася на зламі низки позитивних наук, репрезентується як основа тактики «керованого хаосу». Остання, на наше переконання, взята на озброєння російськими керівниками, спецслужбами і військовими. Слово «хаос» і похідне словосполучення «керований хаос» з наростаючою частотою використовують у своїх публічних спічах як В. Путін, так й інші керівники РФ та заангажовані експерти. Наша гіпотеза полягає в тому, що це не просто «фігура мови» або метафора, а приховане відображення російського світогляду, напрям пропаганди, тактика ведення гібридної війни, що у сукупності несе державам світу реальні загрози та ризики.

Дослідники з різних країн світу не оминули увагою постійне використання В. Путіним й російськими нараторами дефініції хаосу, за якою, на думку спостерігачів, ховається бінарний світогляд й месіанські інтенції: «або російський порядок, або світовий хаос», а також постійний рефрен – «ми маємо місію побороти світове зло й покласти край поширенню світового хаосу на терени, контрольовані Росією». Англійський дослідник Девіс Левіс у книзі *«Російський новий авторитаризм. Путін і політика порядку»* зазначає: *«На російській когнітивній мапі маркери «демократія» і «диктатура», які домінували в західних концептуальних рамках, доволі часто були бляклими, іноді невидимими. Зовсім інший набір напрямів, що позначені як «хаос» та «порядок», були позначені жирним шрифтом, вони складають геть іншу концептуальну бінарність, яка допомагає інтерпретувати реальність й спрямовувати політичний вибір»* [2]. Тенденцію до есхатологічного розуміння світу в Росії, де бореться хаос з порядком, а Путін є світовим лідером, що кинув виклик хаосу, відображають у своїх працях різні аналітики [3; 4; 5]. Автори, які поглиблено вивчають ситуацію в Росії, бувають в цій країні особисто і мають зв'язки з місцевим експертним середовищем, як, наприклад, Марк Галеотті, зупиняються на темі «керованого хаосу», що є візитівкою російського плану гібридної війни [6].

Військово-політичне використання терміну «хаос» відображено у низці публікацій російських авторів, які докладають зусиль до розробки, на наш погляд, псевдонаукового концепту «керований хаос» [7; 8; 9; 10; 11; 12].

Мета цієї статті – продемонструвати на прикладі російського розуміння хаосу і аналізу текстів В. Путіна, що спотворення змісту наукових теорій є не тільки шкідливою практикою у загальнонауковому контексті, але й містить реальні загрози військово-політичного характеру.

Побіжно ми торкаємося більш фундаментального теоретичного питання: яким чином можна будувати соціальне управління в рамках великих (складних) соціальних систем, обов'язковим елементом яких є різноманітність (хаос).

В якості емпіричної бази статті використані результати авторського контент-аналізу текстів офіційних виступів В. Путіна, що викладені на сайті www.kremlin.ru, а також дані щодо вживання слова «хаос» на інших офіційних порталах Російської Федерації.

Виклад основного матеріалу**Прокляття складності та стратегії соціального управління**

Проблематика хаосу має пряме відношення до теорії соціології і фундаментальних основ соціальності. Сучасні суспільства є великими (або складними) соціальними системами у тому значенні, яке вкладають в ці терміни математики. Складну (або велику) систему зазвичай визначають як такий об'єкт, що побиває спостерігача своєю різноманітністю, тобто останній не може спостерігати усі процеси, які відбуваються всередині, робити відповідні обчислювання, прогнозувати розвиток, отже, ефективно управляти системою в цілому [13]. Можна припустити, що на певних етапах соціальної еволюції відбувся перехід від простих (малих) до складних (великих) соціальних систем. На нашу думку, клани кочових збирачів та мисливців, які нараховували до 60 осіб, можна вважати малими соціальними системами, натомість землеробські суспільства на етапі виникнення перших великих цивілізацій поволі ставали складними об'єктами в залежності від кількості елементів системи. Г. Н. Поваров свого часу зробив спробу типологізувати системи в залежності від кількості елементів. Його типологія мала наступний вигляд [14]:

малі системи ($10 \dots 10^3$ елементів),
великі або складні ($10^4 \dots 10^7$ елементів),
ультраскладні ($10^8 \dots 10^{30}$ елементів),
суперсистеми ($10^{30} \dots 10^{200}$ елементів).

На думку автора, ультраскладною системою є людина як біологічний об'єкт. Такі системи набувають властивостей органічності, тобто можуть існувати автономно, само розвиватися й вдосконалюватися. Ми вважаємо, що до цього типологічного кластеру потрапляють і суспільства. Інші дослідники виділяють малі й великі системи, бо за гранню складності розмірність вже не має принципового значення для визначення об'єкту по суті. Але що вважати елементами соціальних систем? Взяти за основу чисельність соціуму? Це не буде уся правда, бо кожна людина, у свою чергу, характеризується сотнями соціально значимих ознак, що створює критичну різноманітність. Специфіка соціальних систем, на відміну від інших типів систем (природні, технічні, біологічні), полягає в тому, що індивіди наділені свободою волі й можливістю діяти у будь-який непередбачений спосіб, у тому числі девіантним чином по відношенню до більшості. Система тепер означає не річ, а комплекс змінних. Скандально відома Cambridge Analytica заявила, що збрала 5000 «елементів даних» на кожного американського виборця онлайн [15, с. 239]. Її список, очевидно, не можна вважати вичерпним. Не будемо зловживати числами, але вимальовується грандіозна модель сучасного соціуму, де кількість мешканців комбінується з видами й формами соціальної активності індивідів. Саме тут і виникає феномен прокляття складності (розмірності). Мова йде про суперскладності дослідницького характеру і прагматичні питання соціального управління. Для спостерігача, управлінця велика система виглядає як хаотичний об'єкт не тому, що він недосконалий, а через гносеологічні проблеми. Тобто хаос є важливою рисою подібних об'єктів. І це є як епістемологічною, так і онтологічною характеристикою об'єктів складної природи. У фізиці неструктуровані стани позначаються категорією «ентропія», в математиці – «нелінійна динаміка». Але старе грецьке слово «хаос» (безладдя, плутанина, розкол, невпорядкований простір) є повноцінним синонімом цих понять. Саме останній термін припав до душі російським конструкторам світового порядку й теоретикам гібридної війни.

У 1950-х рр. прокляття складності (розмірності) стає предметом дослідження першого покоління кібернетиків. Вільям Рос Ешбі (William Ross Ashby) вивів закон необхідної різноманітності (різноманітність є показником складності і виразником хаосу). Закон формулює принципову можливість управляти об'єктом складної природи. Суть у такому: для управління великою системою потрібно мати керуючий контур, що має різноманітність не нижче, ніж в об'єкті; або, як стверджував англійський вчений, тільки різноманітність може поглинути різноманітність [16, с. 292-310]. Отже, якщо ми намагаємося вирішити ту або іншу соціальну проблему, наш набір можливостей має перекривати складність об'єкту. Менеджер повинен мати набір керуючих важелів, аби перекрыти всі можливі стани системи. Але як цього досягти на практиці?

Очевидним є те, що перші покоління великих правителів й реформаторів не чекали, поки з'явиться наука, а інтуїтивно правильно вирішували кібернетичну задачу. Першою реакцією, на наш погляд, було створення державного апарату, декомпозиція, проведення територіально-адміністративних реформ й одночасно воління до уніфікації та обмеження різноманітності. Відповіддю на виклик складності, що зростала природним шляхом через зростання населення, захоплення нових земель, збільшення різноманітності у сферах професійної діяльності, стає нагромадження державного апарату чиновників та їхнє розосередження відповідно до географічного й соціального профілю країни. Але тут з'являлася пастка, бо державні службовці далеко не завжди дотримувалися приписаних кодексів правил, зловживали службовим становищем, ширили свавілля й корупцію. Поставало нове завдання – контролювати апарат, який контролює суспільство, а потім і контролювати контролюючі органи. Виник шлях у нікуди або «дурна нескінченність».

Новий перехід складності, пов'язаний з епохою модерну, зростання рівня світової торгівлі, ринків, промисловості, поширенням різних релігійних та духовних практик засвідчив неефективність моделі

механічного збільшення контролюючого контуру. На цьому етапі зароджуються і активно пропагуються ідеї ліберальної економіки, демократії, самоуправління, особистої свободи. Фактично впроваджується нова ідеологія подолання складності систем – модель «чорної скрині». Соціальне управління в новій моделі зводиться до того, що визначаються загальні правила гри, окреслюються «входи» й «виходи», які і становлять обсяги різноманітності, що варто контролювати й мати для цього експертні групи. Проте не потрібно було втручатися у весь спектр соціального життя. Людина здатна до раціонального вибору й прийняття самостійних управлінських рішень, головне, аби не порушувалися конституційні, правові й моральні засади співіснування. При цьому підході різноманітність не стримується, а вітається, отже, суто математично ентропія навіть збільшується.

Стратегії подолання прокляття складності можна укласти в континуум, де діапазон рішень обмежений двома моделями:

1. Жорсткий контроль над суспільством з боку державного апарату, санкції, принцип одноманітності, максимальне спрощення й уніфікації соціального життя (сучасним прикладом є державний режим у КНДР).

2. Максимально ліберальна система управління, що відкриває простір для різноманітності в рамках суспільного договору.

Соціальні утопісти у своїх уможлядних теоріях також стояли перед викликом «прокляття складності», бо нове й прекрасне суспільство мало бути керованим й спрямовувати маси до певного ідеалу. Адепти комунізму й соціалізму пропонували або тотальний контроль й покарання за непослух («Місто Сонця» Кампанелли чи антиутопія «1984» Орвелла), або декомпозицію життя в невеликих спільнотах, що еквівалентні малим соціальним системам (фаланги, за рецептом Ш. Фур'є, мусили мати чисельність близько 800 осіб), де дисципліна підтримується за рахунок, скажімо так, «сусідського спостереження».

У реальному житті існують змішані моделі, які схиляються в один або інший бік. У цьому відношенні є принципова різниця поміж векторами розвитку України, яка обрала більш ліберальну модель, і Росією, що трансформується від авторитарного до тоталітарного внутрішнього устрою. Але навіть найбільш жорстка система контролю не досягає своєї генеральної мети. У Північній Кореї, очевидно, зберігаються невеликі простори приватності й особистої свободи, що компрометують загальний підхід жорсткого політичного менеджменту. Зазначимо, що перша модель добре сполучається з військовими станами, підготовкою і веденням війн. Вона дає широкі можливості проведення масштабних мобілізацій населення й впровадження армійського стилю життя. Пригадаємо соціальний винахід Л. Троцького – так звані трудармії, що фактично були втіленням щасливої мрії утопістів. Не випадково система КНДР сформувалася у горнилі кривавої війни на Корейському півострові. Але поруч існує Південна Корея з набагато більш м'яким управлінським режимом. Очевидно, вибір моделі й започаткування певного типу соціального порядку є само по собі вірогідним процесом або моментом критичної складності, на який впливають різні внутрішні й зовнішні чинники (наразі різновекторні впливи Китаю, ЄС, США).

Повернемося до теорії хаосу. У площині природничо-наукових дисциплін вона стає помітною з кінця XIX століття. У XX столітті ця теорія розвивалася в межах фізики та математики, зокрема в рамках пошуку альтернативи ньютонівської механіки. Три відомі лауреати Нобелівської премії включали у свій дискурс проблематику хаосу (Вільгельм Оствальд, Ілля Пригожин, Мюррей Гелл-Манн). Після Другої світової війни теорію хаосу «підхопили» кібернетика, системологія, системотехніка, синергетика; нарешті, з 1990-х рр. концептуалізація хаосу проникає у військові науки та геополітику. Це зумовлено кількома причинами: ускладненням моделі бою, появою ЕОМ і комп'ютерних програм, які включилися в управлінський контур, а також сучасними глобальними соціальними процесами, новим «переходом складності» в умовах постмодерну. Але те, як В. Путін рефлексує тематику хаосу, лише побіжно торкається будь-якої науки, за цим стоять інші інтереси та розрахунки.

Дискурс хаосу в Кремлі

Почнемо зі статистики вживання слова «хаос» на офіційному порталі Кремля www.kremlin.ru. Пошук дав такий результат: 249 згадувань на кінець 2021 року. Чи не забагато для суспільно-політичної лексики, якою наповнений сайт? На сайті Держдуми Sozd.duma.gov.ru, де містяться обговорення законопроектів, маємо 331 номінацію. Доволі цікавим є результат пошуку на сайті Tass.ru (див. табл. 1)

Таблиця 1

Частота згадування слова «хаос» на сайті Tass.ru (по роках)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Tass.ru	0	3	3	4	16	23	30	34	20	43	46	120

Розподіл частоти згадування по роках показує статистичну закономірність: інтерес до тематики хаосу у поточних публікаціях постійно зростає, а у 2021 р. частота б'є всі рекорди. На наш погляд, тренд тут задає військово-політична верхівка РФ і особисто В. Путін.

За результатами нашого контент-аналізу наративів, викладених на сайті www.kremlin.ru, В. Путін в офіційних промовах, інтерв'ю журналістам за роки свого довгого правління вжив слово «хаос» 48 разів. Є певні закономірності: якщо в першу каденцію це трапилося лише двічі і Путін не намагався узагальнювати й концептуалізувати, то в другу – п'ять випадків, потім мовчання на цю тему за каденції Дм. Медведева; а от у 2012 – 2018 рр. – 27 разів і, нарешті, з початку поточного терміну – 14. Певним чином змінився і характер вживання слова «хаос», що видно з таблиці 2, яку ми побудували відповідно до президентських каденцій В. Путіна і додатково розділили вживання терміну на три кластери: 1) про ситуацію в Росії, 2) щодо країн світу та регіонів, 3) узагальнення та концептуалізація.

Таблиця 2

Частота вживання В. Путіним слова «хаос» за часи президентства

	2000-2004	2004-2008	2012-2018	2018-2021	Всього
Стосовно РФ			2	2	4
Про події в країнах світу	2	4	18	4	28
Концептуалізація		1	7	8	16
Всього	2	5	27	14	48

Безумовно, ми бачимо пряму кореляцію між частотою вживання слова «хаос» В. Путіним й згадуваннями терміну у публікаціях, які викладені на сайті ТАСС. Під шефа підлаштовуються підлеглі та посіпаки, які люблять у присутності Путіна вживати слово «хаос»; це робили при нагоді М. Горбачов, Н. Назарбаєв, С. Лавров, Н. Патрушев та інші. А навздогін верхівки у Росії тему хаосу саме в суспільно-політичному й військовому вимірах почали розробляти десятки експертів, науковців, журналістів. Виникає відчуття, що перед нами справжня національна ідея країни. То в чому вона полягає? Усі випадки вживання терміну В. Путіним можна розбити на кілька смислових кластерів:

- Випадки, коли потрібно підкреслити, що саме Путін покінчив з хаосом 1990-х рр. і вивів країну на правильну стежку; залякування хаосом, бо він може повернутися в країну, якщо зміниться політичний режим або уряд не буде стримувати підступні дії з боку колективного заходу.
- Для характеристики ситуації в країнах світу, де почалися протестні рухи, виникли громадянські конфлікти й відбувається боротьба за сфери впливу з боку великих гравців (у цих країнах є російський інтерес: згадувалися Північ Африки, Лівія, Сирія, Ірак, Близький Схід, Україна).
- У контексті антиамериканської пропаганди, бо хаос нібито виникає через втручання США і блокування «миротворення» з боку Росії.
- Хаос як світове явище, концепт керованого хаосу.
- Підтекст: давайте домовлятися, ділити сфери впливу, і тоді Росія швидко наведе порядок у власній зоні відповідальності.

Для розуміння сенсу висловлювань В. Путіна потрібна певна оптика, бо не у московській традиції казати щиро, прямо і без брехні. Пропонуємо застосовувати принцип інверсії (лат. *inversio* – переставляння, перевертання): міняти полюси й смислові патерни. Наприклад, Путін пафосно каже (мов. оригіналу): *«Прежде всего это касается Сирии: мы всё-таки сохранили сирийскую государственность, не допустили там хаоса»* [17]. Розуміти це потрібно так: з Сирії ми нікуди не підемо, будемо до останнього сирійця підтримувати нашу клієнтелу в особі Асада, і хай там усе горить (як сталося з Алепо), якщо ви (колективний захід) не віддасте нам в управління цю країну, як було за часів СРСР. Або трохи раніше на 100-річчя ГРУ: *«Такой плацдарм хаоса и насилия они хотели создать и в Сирии»* [18]. Відомо, що саме військова інтервенція Росії зберігала при владі кривавий диктаторський режим Асада і не дала можливість державі вийти з кризи, як це зробили інші арабські країни. Отже, якщо Путін когось звинувачує у хаосі – це інформаційна операція з прикриття власного втручання у справи іншої країни. Рекордним вживанням слова «хаос» позначено інтерв'ю Путіна журналістам 4 березня 2014 р. з приводу ситуації в Україні. Тут він вжив «хаос» сім разів. Його мета полягала в тому, аби звинуватити українців у нездатності управляти державою і побіжно налякати кримчан хаосом і насильством (з боку України) перед референдумом. Цікаво, що Путін в інтерв'ю вдався до повчань, як важливо дотримуватися конституції та поважати закони [19]. А тепер дешифруємо це, використавши принцип інверсії. Виходить таке: ми вдало провели операцію з занурювання країни-сусідки у стан хаосу, забрали до себе геть усе військово-політичне керівництво України, дестабілізували ситуацію в Криму, загітували значну частину українських військових, спецслужбистів, прокурорів, міліції до державної зради (займалися вербовками й пропагандою «русского мира» тривалий час перед тим, не шкодуючи сил, часу і грошей), а міжнародне право, конституції України та АПК нам не указ; і ось тепер готові пожинути плоди гібридної війни.

Взагалі-то хаос Путіну не подобається, він його напружує як справжню радянську людину, що цінує порядок, «органи» й «єдинодуміє». Хаос – це породження західного лібералізму й геополітичних стратегій. Про це він зізнався в інтерв'ю німецькій телерадіокомпанії ARD 5 квітня 2013 р. (мовою оригіналу): *«Ordnung muss sein. Это известное правило. Оно абсолютно применимо во всех странах и*

универсальное. Должен быть порядок. Нельзя допустить хаоса. А к чему приводит хаос, мы с вами хорошо видим на примере, скажем, Северной Африки. Кому это нужно? [20]. Безумовно, Путін сповідує модель подолання складності традиційного типу, як і його попередники в колишньому СРСР або російські царі та імператори: тримай усе у своїх руках, спрощуй, контролюй, не дозволяй і репресуй. На засіданні валдайського дискусійного клубу він енергійно доводив, що модель парламентської демократії Росії не підходить, бо буде хаос (мовою оригіналу): *«В среднесрочной исторической перспективе Россия будет нуждаться в сильной президентской власти. Другого я себе не могу представить. ... Ну, какая может быть парламентская республика при отсутствии нормальных политических партий? Это будет хаос»* [21]. Треба зазначити, що за довгі роки правління Путін зробив усе можливе, аби реальна багатопартійна система в Росії не виникла; таким чином, за його логікою, і надалі тільки сильний президент може подолати хаос, дарувати країні стабільність й щасливе майбутнє. Він хоче, аби так тривало вічність, проте історія свідчить про хибність шляху Путіна. Російська імперія й Радянський Союз мали величезні сили контролю, покарань, придушення, але їм настав край. І поразка прийшла не через зовнішні фактори: головне було у нездатності чиновників і військових керувати надвеликою соціальною системою шляхом декомпозиції та механістичного спрощення. Навіть ГУЛАГ не допоміг, країна вперто не хотіла уніфікуватися, а люди у своїх думках допускали критичну різноманітність.

Один з головних ідеологів й прибічників путінізму (а можливо, і творців) Владислав Сурков тонко підмічає небезпеку й ризики одноосібного правління. Вже після звільнення з офіційної посади й будучи трохи розкутим у своїх висловлюваннях, він оприлюднює статтю «Куда делся хаос? Распаковка стабильности». Текст можна сприймати без застосування інверсії; колишній радник Путіна формулює у наукоподібний спосіб доволі відверто те, що тримає, очевидно, в голові патрон. В. Суркова тривожить ситуація в Росії, коли після зачисток, посадок опозиціонерів у країні нарешті запанував спокій (мов. оригіналу) – *«российская система власти остановила лавину социального хаоса...»*, але чоловічки зачалися у своїх шкарлупах, існують у якихось паралельних вимірах, знайшли свої лакуни і (О Боже!) *«молчание становится альтернативной идеологией»*. Так в чому проблема? Сурков аргументує свою тривогу тезами наукоподібного характеру: хаос нікуди не зникає, згідно другого закону термодинаміки він накопичується, отже, закінчуємо думку автора, згодом у країні може так рвонути, що знесе дах і стіни імперії. І колишній радник Путіна, який дивиться у майбутнє і хоче запобігти внутрішній кризі, вказує на «раціональний» вихід – сіяти хаос по периметру Росії таким чином, аби надлишок енергії й внутрішнього хаосу виплескувався на зовні. Теоретично він розглядає й альтернативний варіант – розконсервувати замкнену систему (мов. оригіналу): *«То, что в теории энтропия имеет свойство нарастать именно в замкнутых, закрытых системах, вроде бы подсказывает простое решение проблемы — открыть систему, «выпустить пар», и хаос отступит»*. Проте він заперечує цю альтернативу для Росії, бо експерименти з лібералізацією можуть дорого коштувати. Залишається традиційний імперський шлях (мов. оригіналу): *«Сплавивай своих+разобицай чужих=будешь править и теми, и другими. Разрядка внутренней напряженности ... через внешнюю экспансию. Римляне делали это. Все империи делают это. На протяжении веков Русское государство ... сохранялось исключительно благодаря неустанному стремлению за собственные пределы. Оно давно разучилось, а скорее всего, никогда и не умело выживать другими способами. Для России постоянное расширение не просто одна из идей, а подлинный экзистенциал нашего исторического бытия»* [22]. Отже, В. Сурков зробив цінні зізнання щодо того, як Росія здійснює й планує надалі вирішувати дилему складності – агресія назовні зменшує рівень внутрішньої ентропії, під час війни дії та думки людей синхронізуються, а потім настає ейфорія перемоги, яка поглинає всі інші емоції.

Аналіз наративів Путіна показує певну еволюцію вживання ним слова «хаос». Якщо на початку президентського правління це були окремі випадки й слово вживалося, скоріше, у звичайному, навіть побутовому сенсі, то згодом все чіткіше вимальовується концепція. Хаос є світовим явищем, політикою світової «закуліси», він небезпечний для Росії, але може бути використаний у великій грі за імперські інтереси. В цьому має допомогти теорія «керованого хаосу».

Чи можна керувати хаосом?

Так звана теорія «керованого хаосу» узятя на озброєння російськими військовими стратегами й розробляється різними інституціями та експертами останні два десятиліття. Ми знаходимо відгомін цього «творчого» процесу і у виступах В. Путіна. 12 грудня 2012 року у посланні президента до Федеральних Зборів у тій частині, де мова йшла про ситуацію у світі і перспективи загальних домовленостей, він вмонтовує у свій наратив таке речення (мов. оригіналу): *«Если не будут отброшены иллюзорные расчёты на то, что хаосом можно управлять – вы знаете, есть даже такая теория»* [23]. У цьому фрагменті нас зацікавило те, що Путін вже поінформований про розробку теорії «керованого хаосу» і не де інде, а в Росії, бо ніде у світі за межами північної імперії таке словосполучення не вживається (Путін цього нюансу не знає і довіряє своїм радникам, які інформували його саме в такому ключі: проти Росії вигадали нову тактику боротьби, і ми симетрично відповідаємо). Друга згадка про керований хаос є вже більш впевненою і окресленою. 24 жовтня 2014 р. на тлі війни з Україною на засіданні Валдайського клубу він знову

перекладає відповідальність за кризові процеси на Захід і каже (мов. оригіналу): *«Кстати, наши коллеги в своё время пытались как-то управлять этими процессами, использовать региональные конфликты, конструировать «цветные революции» в своих интересах, но джинн вырвался из бутылки. Что с ним делать, похоже, не понимают и сами авторы теории управляемого хаоса. В их рядах разброд и шатание»* [24]. У цьому виступі він вживає слово «хаос» чотири рази і навіть ввів нове поняття – «глобальний хаос»; і знову ж таки впевнений, що на Заході знаходяться автори підступної теорії. Нарешті, у 2020 р. у виступі на сесії Ради колективної безпеки ОДКБ він оцінює гарячі події у США та в інших країнах як прояв глобалізації хаосу (мов. оригіналу): *«Международный порядок скатывается в сторону так называемого управляемого хаоса»* [25].

Постає три питання, на які ми можемо запропонувати власні відповіді: 1) хто є автором теорії «керованого хаосу», яка її генеза? 2) чи можна взагалі управляти хаосом? 3) який сенс вкладають росіяни у словосполучення «управління хаосом»?

Історія «керованого хаосу» в Росії почалася з кількох невеликих статей американського дипломата, політолога, військового експерта Стівена Манна. Він, зокрема, брав участь у мінському процесі, коли потрібно було припинити вірмено-азербайджанську війну за Нагірний Карабах. Оскільки усі російські теоретики «керованого хаосу» посилаються на праці С. Манна, ми не можемо оминати його тексти. І варто зазначити, що, окрім праць Манна, жодний російський автор не наводить аналогічні роботи, аби підтвердити тезу про чергову змову й нову зброю на Заході. А особисто С. Манн, мабуть, не очікував, що стане найбільш цитованим автором у Росії (стосовно теми хаосу) і його тексти будуть сприйматися як одкровення рівня голови Пентагону чи ЦРУ. Очевидно, Росії було важливим отримати від експертного співтовариства США подібний текст, аби легітимізувати власні підходи щодо ведення гібридної війни поза межами міжнародного права.

У 1990-і рр. С. Манн писав, що теорія хаосу стала трендом, бо світ за своєю природою є хаотичним; настав час відмовитися від ньютонівської картини світу й розмірковувати про міжнародну політику й військові справи у категоріях нелінійної динаміки. На думку С. Манна, складні системи не можна прогнозувати, як, наприклад, це сталося з розпадом СРСР. Вони розвиваються від одного метастабільного стану до іншого. В цьому розвитку складні системи проходять точку (період) критичної складності, коли усе можливо і відбувається вибір між альтернативами, а слабкі сили (причини) грають визначальну роль. Американський експерт робить практичний висновок для американської зовнішньої політики: можна спробувати впливати на критичну складність, пришвидшуючи події або надаючи їм певний вектор розвитку. Зокрема, так він бачив роль США стосовно кризи довкола Іраку та Саддама Хусейна: *«Ми повинні бути відкритими перед можливістю експлуатувати критичність, якщо це відповідає нашим національним інтересам – наприклад при знищенні іракської військової машини й саддамівської держави»* [26]. В іншій статті «Теорія хаосу й стратегічне мислення» С. Манн розглядає причини нестабільності й хаосу як похідну від самих людей, що переслідують різні цілі й сповідують протилежні цінності: *«Світ приречений бути хаотичним саме тому, що різноманітність акторів людської політики в динамічній системі у більшому ступені мають різні цілі й цінності»* [27]. Тобто різноманітність – у нас самих, бо ми різні, егоїстичні, схильні відстоювати власні інтереси тощо. Загальний висновок він робить у дусі концепції «м'якої сили» Джозефа Найя (Joseph Nye); навіть вводить метафору «вірус як сучасний еквівалент ідеології». Є країни, що варто інфікувати ідеологіями демократичного плюралізму й поваги до індивідуальних прав людини. *«Ось чому наша національна безпека буде мати найліпші гарантії, – узагальнює Манн, – якщо ми присвяtimo наші зусилля боротьбі за розум країн і культур, що відрізняються від нас»* [27].

Констатуємо, С. Манн не вживає термін «управління хаосом» або «керований хаос», він не закликає до руйнації соціального порядку як такого і не приписує, наприклад, Америці заслугу знищення СРСР. Навпаки, він констатує повну розгубленість американської адміністрації, особисто Дж. Буша, які тільки спостерігали за турбулентністю всередині свого противника. Проте він теоретично припускає, що в момент критичної складності, тобто коли настає час соціальним системам змінюватися, можливо впливати на хід подій, бо навіть незначні обставини й дії можуть визначити майбутні системи (це відповідає теорії хаосу, нелінійній динаміці). І саме тут вирішальну роль має грати «м'яка сила», щеплення нових ідей, які можуть заповнити голови певної частини людей. Американці переконані, що країни, які не поділяють західні цінності, є для них небезпечними, і це виглядає абсолютно логічним, і вони не приховують свого інтересу. «Експлуатувати критичність» можна в тому сенсі, аби запропонувати суспільству нову модель існування політичної системи, підкріпити це матеріально й інформаційно.

У західній суспільно-політичній та військовій традиціях не зустрічається термін «керований хаос», бо це не є коректним формулюванням саме з наукового погляду. Хаос, з точки зору математики, не може бути керованим, бо його природа недетерміністська, а керування – це управлінський процес, заснований на ньютонівській логіці. Не варто вживати внутрішні суперечливі терміни, хіба що вони несуть якийсь прихований сенс. Отже, словосполучення «керований хаос» є російською новацією, хоча в Росії намагаються його приписати американцям. Як російські експерти зрозуміли американські тексти?

Абсолютно в дусі конспірології, себто американці таємно розробляють нову нищівну зброю, яку, звісно, хочуть використати проти Росії. Висновок: Росії треба включитися в нову гонку озброєнь і сконцентруватися на «керованому хаосу».

Ми вже неодноразово мали нагоду висвітлювати сенс російської теорії «керованого хаосу» [28; 29, с. 280-282], зупинимося лише на головному – небезпеках та ризиках, пов'язаних з російським підходом. У Москві розробили власну концепцію ведення гібридної війни і назвали її «керованим хаосом». Вона, по-перше, закамфльована під американську розробку (яку, на думку російських авторів, треба вивчати і відточувати методи контргри); по-друге, заснована на механістичному і ненауковому трактуванні теорії хаосу. Російські експерти розуміють сенс теорії «керованого хаосу» в тому, що будь-яку країну можна штучно ввести у стан так званого хаосу, а потім запропонувати вихід із складної ситуації на свою користь. Але це не має стосунку до теорії складних систем, радше, навпаки, – відкривається шлях до деградації й примітивізації суспільства. Хаос не є ворогом людства, а є природним станом складних систем, в яких існують люди. Відповідно, історично більш зрілі суспільства мають і умовно вищий індекс хаосу або ступінь різноманітності. Знищувати різноманітність або штучно підривати основи соціальності шляхом заколоту, війни й різноманітних недружніх інвазій – це не є зменшенням хаосу, а завданням удару по системі як такій, і теоретично може означати відкидання країни назад у цивілізаційному розвитку. Проте саме так бачать у військово-політичних колах РФ тактику ведення гібридних війн.

«Сіяти хаос», за московським рецептом, можна шляхом диверсійної або військової «роботи», наприклад знищення міст силами авіації, ракет й танковими атаками. Саме так, як вони робили у Чечні, а потім заливали республіку грошима, аби стерти з пам'яті страхіття війни. Дійсно, тероризувати можна будь-яку країну й людські маси, якщо на те є зла воля і не шкода ресурсів. І це відповідає російському світогляду й стилю ведення зовнішньої політики ще з радянських часів. На практиці «засіювання хаосу» відбувалося через так звану активну розвідку, пропаганду, дипломатичний і економічний тиск, агентів впливу методом втручання у політичні процеси, шантажем і корумпуванням місцевих політиків. У розумінні росіян, збільшувати хаос потрібно для експансії й підготовки військової операції. Мова йде про тактику нападу на державу в дусі сучасної теорії війни: ворожа країна моделюється як система, що має бути зруйнованою зсередини. Російське трактування «керованого хаосу» близьке за змістом до теорії заколот-війни (мятеж-войны) Євгена Месснера, яка є альтернативою класичним конвенційним сценаріям війни [30], і лише в останню чергу вона пов'язана з науковою теорією хаосу.

Події так званої «русской весны» проходили за схожим сценарієм; результат надихнув творців теорії «керованого хаосу» на подальші операції проти країн Заходу, передусім США, з тією різницею, що на західному напрямку допоки ведеться кібервійна, розгортаються інформаційні операції у соціальних мережах, використовується класична пропаганда на базі старих і нових медіа, а також здійснюється агентурна підризна діяльність. У Криму агресор повністю досягнув поставлених цілей у той спосіб, який і планував. З досвіду 2014 р. ми бачимо три напрями, за якими планувалася операція «русский хаос»: 1) посіяти хаос у головах людей засобами потужної інформаційної інтервенції, створити психологічну ситуацію швидкого й панічного вибору: або Росія за три тижні, або морок, фашизм, безнадія назавжди; 2) паралізувати державні інституції, військові й силові структури, чим збільшити загальну невизначеність і власні шанси на перемогу; 3) створити безлад на вулицях, вивести на акції цивільних чи загони, які маскуються під громадян країни, аби замкнути вуличну активність на інформаційні війська й посилити усі компоненти штучного хаосу.

Після 18 березня 2014 р. Путін твердою рукою змінює ситуацію, занурюючи Крим у морок російського авторитаризму. Кримчани відразу відчули різницю між лібералізмом української системи й репресивною моделлю управління, властивою Росії. Наступного дня після анексії вони дізналися, що демократичні гарантії – свобода слова, право на вільні збори, багатопартійність – для них більше не існують або представлені у спотвореному вигляді. Протестувати, організовуватися у вільний спосіб у рухи та партії не можна. Права людини більше не гарантовані у правовій спосіб. Натомість півострів наводнили російські силові сили, таємна поліція, почалися переслідування активістів і незгодних з режимом, а до того публічні простори півострова розгороджуються чисельними парканами (абсолютно в дусі штучної декомпозиції системи). Етнокультурна різноманітність спрощується, силою накидається «русский мир», ведеться промивання мізків. Але іншого і не можна було очікувати: дві країни сповідують принципово різні підходи до управління складною системою. В Москві вважають, що, випаливши громадянське суспільство та уніфікувавши свідомість, можна позбутися хаосу; в Києві склалася модель «слабкої держави», де автономія індивіда, самоврядування, демократичні цінності перемогли, не в останню чергу, завдяки спротиву громадянського суспільства й українським революціям. У моменти критичної складності суспільство знайшло в собі ресурси піти альтернативним шляхом, чого не може пробачити Україні Путін.

Висновки

Теорія хаосу в соціальних дисциплінах може бути застосована, по-перше, для пояснення специфіки соціального управління в складних соціальних системах, по-друге, для розуміння періодів критичної

складності, коли відбувається перехід до наступних історичних фаз розвитку, що несе загрози та ризики, бо ситуація майбутнього не є результатом лінійного процесу і завжди виникають альтернативи нового соціального порядку. В Росії склалося хибне, ненаукове розуміння концепції хаосу, що веде до вкрай небезпечних прикладних аспектів. Поняття з області нелінійної динаміки автори текстів намагаються трактувати в детерміністській традиції, тобто, за цією логікою, хаос можна створити, хаосом можна керувати, хаос можна припинити за відмашкою начальника. Тематика хаосу сполучається з концептом гібридної війни, де все припускається, не діють норми міжнародного права, війни більше не оголошуються й можуть тривалий час вестися у латентний спосіб на території противника. Ідеологія Путіна зводиться до простої формули: стабільність для Росії, хаос – для інших, тобто ворогів та територій, на які Росія зазіхає. Путін, засуджуючи 1990-і рр. за хаос, який він нібито героїчно подолав у своїй країні, не розуміє очевидної істини: саме те, що він називає хаосом, є насправді різноманітність, конкуренція й соціальна активність, які в сукупності виштовхали Росію з економічної кризи й стану напіврозпаду, що було частиною сценарію Радянського Союзу як закритої системи. Хаос великих соціальних систем є необхідним і вагомим елементом соціальної динаміки й соціальних змін, а от характер трансформації вже залежить від вибору моделі існування системи в наступний етап. Росія скористалася імпульсом ельцинських реформ, і цього вистачило на наступні десятиліття, проте Путін штовхає країну до радянської моделі агресивної й закритої системи, ворогуючої з цивілізованим світом. Прикладним аспектом, який російські стратеги екстрагували з теорії хаосу, є концепція «керованого хаосу», що не має стосунку до будь-якої науки, але становить загрозу для країн світу (а не тільки для сусідів). У цю концепцію вкладено усі агресивні й протиправні ноу-хау російських спецслужб, військових, пропагандистів, спрямовані на втручання у внутрішні справи інших країн, знищення демократичного соціального порядку, торжество авторитаризму.

Список літератури:

1. Maçães Bruno. Is Vladimir Putin preparing for war? 2021. URL: <https://www.newstatesman.com/world/asia/2021/11/is-vladimir-putin-preparing-for-war>
2. Lewis David G. Russia's New Authoritarianism: Putin and the Politics of Order. Edinburgh University Press. 2020. URL: <https://library.oapen.org/handle/20.500.12657/45793>
3. Sakva R. Heterarchy: Russian politics between chaos and control. *Post-Soviet Affairs*. 2021. № 37 (3) Pp. 224-241.
4. Vertlieb Eugene Alexander. Project Putin-2024 in the Geostrategy of Confrontation and Internal Challenges. *Global Security & Intelligence Studies* 6.2: 31496.
5. Elswah Mona, Howard Philip N. Anything that Causes Chaos: The Organizational Behavior of Russia Today (RT). *Journal of Communication*, Volume 70, Issue 5, October 2020. P. 623-645. URL: <https://doi.org/10.1093/joc/jqaa027>
6. Galeotti M. Controlling Chaos: How Russia manages its political war in Europe. *European Council on Foreign Relation*. 1.09.2017. URL: https://ecfr.eu/publication/controlling_chaos_how_russia_manages_its_political_war_in_europe/
7. Батчиков С. Глобализация – управляемый хаос. *Экономические стратегии*. 2008. № 4. URL: <http://www.inesnet.ru/article/globalizaciya-upravlyaemyj-haos/>
8. Лепский В. Е. Технологии управляемого хаоса – оружие разрушения субъектности развития. *Информационные войны*. 2010. № 4 (16). С. 69-78. URL: <https://spkurdyumov.ru/what/tehnologii-upravlyaemogo-haos/>
9. Сундиев И. «Управляемый хаос». Социальные технологии в массовых беспорядках. *Свободная мысль*. М., 2013. № 4. URL: <http://www.svom.info/entry/262-upravlyaemyj-haos/>
10. Ремарчук В. Н. «Управляемый хаос» как политическая технология в современной геополитике. *Гуманитарный вестник*. 2014. Выпуск 1. URL: <http://hmbul.ru/articles/153/153.pdf>
11. Бартош А. А. Гибридные войны как проявление глобальной критичности современного мира. *Геополитика и безопасность*. 2015. №1 (29).
12. Митрошенков О. А. Теория управляемого хаоса: использовать себе во благо. *Власть*. 2017. Том 25. № 8. С. 64-73. URL: <https://www.jour.fnisc.ru/index.php/vlast/article/view/5280>
13. Fielding Roy Thomas. Architectural styles and the design of network-based software architectures. 2000. University of California, Irvine.
14. Поваров Г. Н. To Daidalu ptero (к познанию научно-технического прогресса). *Системные исследования*. Ежегодник. 1971. С. 153-170.
15. Померанцев П. Це не пропаганда. Подорож на війну проти реальності. Київ: Yakaboo Publishing, 2020. 288 с.
16. Эшби У. Р. Введение в кибернетику. М.: Издательство иностранной литературы, 1959. 430 с.
17. В преддверии саммита «Группы двадцати» Владимир Путин ответил на вопросы представителей газеты The Financial Times: редактора Лайонела Барбера и главы московского бюро Генри Фоя. *Сайт «Президент России»*. 27.06.2019. URL: <http://kremlin.ru/events/president/news/60836>
18. В преддверии Дня военного разведчика Владимир Путин принял участие в торжественном мероприятии, посвящённом 100-летию образования Главного управления Генерального штаба Вооружённых Сил России. *Сайт «Президент России»*. 02.11.2018. URL: <http://kremlin.ru/events/president/news/59032>
19. Владимир Путин ответил на вопросы журналистов о ситуации на Украине. *Сайт «Президент России»*. 04.03.2014. URL: <http://kremlin.ru/events/president/news/20366>
20. В преддверии рабочего визита в Германию Владимир Путин дал интервью немецкой телерадиокомпании ARD. *Сайт «Президент России»*. 05.04.2013. URL: <http://kremlin.ru/events/president/news/17808>
21. Встреча с участниками международного дискуссионного клуба «Валдай». *Сайт «Президент России»*. 14.09.2007. URL: <http://kremlin.ru/events/president/transcripts/24537>

22. Сурков Вл. Куда делся хаос? Распаковка стабильности. 20.11.2021. URL: <https://actualcomment.ru/kuda-delsya-khaos-gaspravokva-stabilnosti-2111201336.html>
23. Владимир Путин огласил ежегодное Послание Президента Российской Федерации Федеральному Собранию. *Сайт «Президент России»*. 12.12.2012. URL: <http://www.kremlin.ru/events/president/news/17118/work>
24. Владимир Путин принял участие в итоговой пленарной сессии XI заседания Международного дискуссионного клуба «Валдай». Тема заседания – «Мировой порядок: новые правила или игра без правил?». *Сайт «Президент России»*. 24.10.2014. URL: <http://kremlin.ru/events/president/news/46860>
25. Под председательством Владимира Путина в режиме видеоконференции состоялось заседание Совета коллективной безопасности Организации Договора о коллективной безопасности. *Сайт «Президент России»*. 02.12.2020. URL: <http://kremlin.ru/events/president/news/64534>
26. Mann S. R. The Reaction to Chaos. In D. S. Alberts, & T. J. Czerwinski (eds.), *Complexity. Global Politics, and National Security*. National Defense University. Washington DC. 1997. Pp. 62-68. URL: <http://www.intelros.ru/index.php?newsid=175>)
27. Mann Steven R. Chaos Theory and Strategic Art. *Parameters* 22, 1992. № 1. DOI: 10.55540/0031-1723.1634
28. Рущенко І. Тактика керованого хаосу як інструмент гібридної війни. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка / Соціологічні науки*. 2017. №5 (310). С. 6–29.
29. Рущенко І. П. (2020). Війна цивілізацій: анатомія російсько-українського конфлікту. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2020. 436 с.
30. Месснер Е. Хочешь мира, победи мятежевойну! Творческое наследие Е.Э. Месснера. М.: Военный университет, Русский путь, 2005. 696 с. URL: http://militera.lib.ru/science/0/pdf/messner_ea01.pdf

ПУТИН И ХАОС (как интерпретируют теорию хаоса в Кремле)

Рущенко Игорь Петрович – доктор социологических наук, профессор кафедры прикладной социологии и социальных коммуникаций социологического факультета Харьковского национального университета имени В. Н. Каразина, площадь Свободы, 4, Харьков, 61022, Украина, e-mail: iprushenko@gmail.com, ORCID <https://orcid.org/0000-0001-7602-244X>

Зубар Наталия Владимировна – Председатель правления Информационного центра «Майдан Мониторинг», ул. Чернышевская, 27, Харьков, 61002, Украина e-mail: pani@maidan.org.ua, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1830-6732>

В статье рассматривается теория хаоса как научный концепт, который разрабатывался для объяснения нелинейной динамики в объектах сложной природы и решения прикладных задач в технике, метеорологии, экономике, строительстве и т.п. Подчеркивается, что использование теории в социологии дает позитивный результат в отношении больших социальных систем: во-первых, в контексте социального управления она открывает дискурс относительно моделей преодоления «проклятия сложности», во-вторых, объясняет процессы социальной трансформации, включающие момент критичной сложности. Приводятся результаты исследования, показавшие, что в современной России получила развитие теория «управляемого хаоса», которая используется для целей ведения гибридных войн. Акцентируется внимание на том, что эта псевдонаучная теория, которая ошибочно приписывается американцам, фактически легитимизирует подрывную деятельность против стран, где Российская Федерация ведет или планирует разворачивать военные операции. Подчеркивается, что Путин хорошо информирован относительно тактики «управляемого хаоса». Приводятся данные проведенного автором контент-анализа публичных нарративов российского президента, который выявил около 50 упоминаний термина «хаос» в трех аспектах: 1) как тяжелое наследие 1990-х гг., с которым Путин якобы успешно справился; 2) для характеристики стран и регионов мира, где виновными в хаосе определяются американцы; 3) для концептуализации хаоса как всемирного феномена и тактики ведения гибридной войны. Освещаются результаты анализа российских источников, которые свидетельствуют о том, что под тактикой «управляемого хаоса» понимается политика всестороннего вмешательства во внутренние процессы суверенных государств, проведение подрывных операций, экономическое и дипломатическое давление, вмешательство в электоральный процесс, политическая коррупция, информационные интервенции, формирование пятой колонны, всевозможные другие меры разрушительного характера. Доказывается, что, начиная с 2014 года, то есть с событий так называемой «русской весны», операция «управляемого хаоса» разворачивалась в трех направлениях: 1) хаотизация массового сознания; 2) разрушение деятельности государственных институтов; 3) организация уличных протестов и массовых беспорядков. Формулируется вывод о том, что хаос больших систем является необходимым элементом социальной динамики и социальных изменений, что же касается характера трансформаций, то он зависит от выбора модели существования системы в ближайшей перспективе.

Ключевые слова: большая (сложная) система, теория хаоса, концепция «управления хаосом», гибридная война, критичная сложность.

Reference:

1. Maçães, Bruno (2021) Is Vladimir Putin preparing for war? Available at: <https://www.newstatesman.com/world/asia/2021/11/is-vladimir-putin-preparing-for-war>
2. Lewis, David G. (2020) *Russia's New Authoritarianism: Putin and the Politics of Order*. Edinburgh University Press. URL: <https://library.oapen.org/handle/20.500.12657/45793>
3. Sakva, R. (2021) 'Heterarchy: Russian politics between chaos and control'. *Post-Soviet Affairs*. 37.3: 224-241.

4. Vertlieb, Eugene Alexander (2021) 'Project Putin-2024 in the Geostrategy of Confrontation and Internal Challenges'. *Global Security & Intelligence Studies* 6.2: 31496.
5. Elswah, Mona and Howard, Philip N. (2020) 'Anything that Causes Chaos: The Organizational Behavior of Russia Today (RT)' *Journal of Communication*, Volume 70, Issue 5, October 2020. P. 623-645. Available at: <https://doi.org/10.1093/joc/jqaa027>
6. Galeotti, M. (2017). Chaos: How Russia manages its political war in Europe. European Council on Foreign Relation. 1.09.2017. URL: https://ecfr.eu/publication/controlling_chaos_how_russia_manages_its_political_war_in_europe/
7. Batchikov, S. (2008). 'Globalization – controlled chaos'. *Economic strategies*. №4. Available at: <http://www.inesnet.ru/article/globalizaciya-upravlyaemyj-xaos/> [in Russian]
8. Lepsky, V. E. (2010). 'Controlled Chaos Technologies as a Weapon for Destroying the Subjectivity of Development' *Information Wars*. 4 (16). Pp. 69-78. Available at: <https://spkurdyumov.ru/what/tehnologii-upravlyaemogo-haos/> [in Russian]
9. Sundiev, I. (2013). "Managed Chaos" Social technologies in riots. *Svobodnaya thought*. M., 2013. No. 4. URL: <http://www.svom.info/entry/262-upravlyaemyj-haos/> [in Russian]
10. Remarchuk V. N. (2014). '«Controlled chaos» as a political technology in modern geopolitics' *Humanitarian Bulletin*. Issue 1. Available at: <http://hmbul.ru/articles/153/153.pdf> [in Russian]
11. Bartosh, A. A. (2017). 'Hybrid Wars as a Manifestation of the Global Criticality of the Modern World'. *Geopolitics and Security*. 2015. No. 1 (29).
12. Mitroshenkov, O. A. (2017). The theory of controlled chaos: use it for your own good. *Power*. 25(8). Pp. 64-73. Available at: <https://www.jour.fnisc.ru/index.php/vlast/article/view/5280> [in Russian]
13. Fielding, Roy Thomas (2000) Architectural styles and the design of network-based software architectures. University of California, Irvine.
14. Povarov, G. N. (1971). 'To Daidalu ptero (to the knowledge of scientific and technological progress)'. *System Research. Yearbook*. Pp. 153-170.
15. Pomerantsev, P. (2020). This is not propaganda. A journey to war against reality. Kyiv: Yakaboo Publishing. 288 c.
16. Ashby, William Ross (1959). Introduction to cybernetics. M.: Publishing house of foreign literature [in Russian]
17. On the eve of the G20 summit, Vladimir Putin answered questions from The Financial Times representatives: editor Lionel Barber and Moscow bureau chief Henry Foy. Site "President of Russia". 27.06.2019 at: <http://kremlin.ru/events/president/news/60836> [in Russian]
18. On the eve of Military Intelligence Day, Vladimir Putin took part in a ceremony marking the 100th anniversary of the formation of the Main Directorate of the General Staff of the Russian Armed Forces. Site "President of Russia". 11/02/2018 at: <http://kremlin.ru/events/president/news/59032> [in Russian]
19. Vladimir Putin answered journalists' questions about the situation in Ukraine. Site "President of Russia". 03.04.2014. at: <http://kremlin.ru/events/president/news/20366> [in Russian]
20. On the eve of his working visit to Germany, Vladimir Putin gave an interview to the German television and radio company ARD. Site "President of Russia". 04.05.2013. at: <http://kremlin.ru/events/president/news/17808> [in Russian]
21. Meeting with participants of the Valdai Discussion Club. Site "President of Russia". 09.14.2007. at: <http://kremlin.ru/events/president/transcripts/24537> [in Russian]
22. Surkov, V. I. Where has the chaos gone? Unpacking stability. Available at: <https://actualcomment.ru/kuda-delsya-khaos-raspakovka-stabilnosti-2111201336.html> [in Russian]
23. Vladimir Putin read out the annual Address of the President of the Russian Federation to the Federal Assembly. Site "President of Russia". 12.12.2012 at: <http://www.kremlin.ru/events/president/news/17118/work> [in Russian]
24. Vladimir Putin took part in the final plenary session of the 11th meeting of the Valdai Discussion Club. The topic of the session is "World order: new rules or a game without rules?". Site "President of Russia". 10.24.2014 at: <http://kremlin.ru/events/president/news/46860> [in Russian]
25. Under the chairmanship of Vladimir Putin, a meeting of the Collective Security Council of the Collective Security Treaty Organization was held via videoconference. Site "President of Russia". 02.12.2020. at: <http://kremlin.ru/events/president/news/64534> [in Russian]
26. Mann, S. R. (1997) The Reaction to Chaos. In D. S. Alberts, & T. J. Czerwinski (eds.), *Complexity. Global Politics, and National Security* (pp. 62-68). National Defense University, Washington DC. Available at: <http://www.intelros.ru/index.php?newsid=175>)
27. Mann, Steven R. (1992) 'Chaos Theory and Strategic Art' *Parameters* 22. no.1. DOI: 10.55540/0031-1723.1634
28. Rushchenko, I. (2017) 'Tactics of controlled chaos as a tool of hybrid warfare'. *Bulletin of Luhansk National University named after Taras Shevchenko. Sociological sciences* 5 (310). Pp. 6-29 [in Ukrainian]
29. Rushchenko, I. P. (2020). *War of Civilizations: Anatomy of the Russian-Ukrainian Conflict*. Kyiv: Kyiv-Mohyla Academy Publishing House [in Ukrainian]
30. Messner, E. (2005) If you want peace, defeat the rebel war! Creative heritage of E. E. Messner. M.: Military University, Russian way. Available at: http://militera.lib.ru/science/0/pdf/messner_ea01.pdf [in Russian]